

УДК 331.526

М. М. Жибак,
к. е. н., доцент, ВП НУБіП України "Бережанський агротехнічний інститут"

СТАН ТА ШЛЯХИ ПОКРАЩЕННЯ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ РЕГІОНУ

У статті окреслено стан зайнятості населення в аграрній сфері Тернопільської області. Розкрито особливості формування зайнятості сільського населення в сучасних умовах, чинники формування попиту на робочу силу у сільськогосподарських підприємствах. Вказано на основні фактори, що впливають на підвищення рівня зайнятості в аграрному секторі регіону.

In this article the occupation of citizens in the agricultural sphere of Ternopil region is described. The peculiarities of rural people occupation formation in nowadays conditions are determined and the main factors that influence need formation on the agricultural enterprises are mentioned. Besides, given article dwells upon key factors that have an impact on the occupation level increase in the agricultural sphere of the region.

Ключові слова: аграрна сфера, зайнятість, трудовий потенціал, сільськогосподарські підприємства.

Key words: agricultural sphere, occupation, labour potential, agricultural enterprises.

ВСТУП

Розв'язання глобальних економічних проблем в нашій державі необхідно починати із аграрної сфери, тобто із сільської місцевості, оскільки вона є тим комплексним складноструктурним об'єктом, який посідає важливе місце у стратегії розвитку економіки країни і є необхідною умовою зміцнення її продовольчої безпеки. В сучасних умовах для України характерна суттєва трансформація реальної зайнятості сільського населення. Така ситуація спричинена не лише об'єктивними соціально-економічними факторами, а й політичними, що нині в основному визначають зміни у зайнятості сільського населення. Серед основних соціально-економічних та правових передумов, що створюють відповідне підґрунтя для трансформації зайнятості селян, є: реформування майнових відносин; земельна реформа; розвиток орендних і трудових відносин; роздержавлення і приватизація підприємств; становлення нових організаційних форм господарювання на селі; створення реального власника землі, май-

на, виробленої продукції; врахування економічних інтересів та забезпечення соціального захисту працівників; трудова міграція; розвиток інфраструктури аграрного ринку тощо.

Серед вітчизняних науковців, що зробили вагомий внесок у розвиток регулювання зайнятості населення, є С.І. Бандур, Д.П. Богиня, О.А. Бугуцький, О.А. Грішнова, В.С. Дієсперов, М.І. Долішній, С.М. Злупко, О.Ю. Єрмаков, Г.І. Купалова, В.М. Лич, Е.М. Лібанова, М.Й. Малік, В.Ф. Машенков, А.І. Михайлова, Т.І. Олійник, М.К. Орлатий, В.В. Онікієнко, В.І. Перейбіс, П.Т. Саблук, В.К. Терещенко, О.В. Шкільов, К.І. Якуба та ін. Разом з тим, недостатньо дослідженими й обґрунтованими залишаються причини виникнення трансформаційного безробіття та конкретні підходи до його подолання.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вибір теми для наукового дослідження зумовлений як потребами економічної практики, так і неповною вирішеністю окремих питань

**Таблиця 1. Характеристика наявного населення
Тернопільської області**

Назва	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	тис. осіб	% до всього	тис. осіб	% до всього	тис. осіб	% до всього	тис. осіб	% до всього
Всього населення	1098,6	100	1093,3	100	1088,9	100	1084,1	100
з них сільське	624,3	56,8	619,3	56,6	614,2	56,4	609,4	56,2

економіки праці. Метою даної роботи є аналіз стану зайнятості населення в аграрній сфері Тернопільської області. Відповідно це передбачає розгляд наступних завдань: висвітлення факторів і чинників, що впливатимуть на рівень зайнятості в аграрному секторі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

На сучасному етапі суттєво змінюється роль держави щодо забезпечення продуктивної зайнятості населення. Її функції тепер здебільшого полягають у тому, щоб створювати умови, які спонукали б громадян самостійно обирати сферу прикладання праці та отримувати необхідні доходи для забезпечення своєї життєдіяльності.

Роздержавлення і приватизація земель, поява приватних власників земельних ділянок вимагають нових методичних підходів до регулювання земельних відносин, включаючи створення і функціонування земельного ринку орендованих земель. Практика розвитку земельних відносин і використання земель сільськогосподарського призначення в останні роки показала, що недосконалість земельного ринку гальмує створення сприятливого економічного середовища для функціонування сільськогосподарського виробника. Нині сільське господарство та сфера зайнятості сільського населення перебуває на адапційній стадії свого розвитку, що характеризується несталою динамікою розвитку аграрної сфери, параметрів зайнятості та ринку праці, низьким рівнем і якістю життя сільського населення, високим рівнем трудової міграції. Ці проблеми особливо актуальні для Тернопільської області, більшість населення якої проживає у селі (табл. 1).

На мешканців села на початок 2011 р. припадало 56,2% всього населення області, що на 0,6% менше, ніж у 2008 р., по Україні цей показник сьогодні становить 31,5%. Загальна чисельність сільського населення протягом аналізованих років в регіоні зменшилась майже на 15 тис. осіб.

У структурі сільського населення у віці 15—70 років питома вага економічно активного сільського населення становила 55,9% у 2010 р. проти 59,4% у 2008 році. Серед економічно активного населення зайняті складають 92,8%,

безробітні — 7,2% (відповідно у 2008 р. — 90,2% і 9,4%). На економічну активність впливає багато факторів, серед яких найважливішими є соціально-економічні

умови життєдіяльності, що визначають стан здоров'я, рівень освіти, стимули трудової діяльності, рівень доходів, вік, сімейний стан, мобільність, орієнтація на певний вид зайнятості, можливості працевлаштування, попит на роботу силу, оплата праці тощо.

У віковій структурі зайнятого економічно активного сільського населення як в Україні, так і в Тернопільській області у 2010 р. порівняно з 2008 р. змін практично не відбулось. Найбільшу частку зайнятих становлять особи віком 30—49 років. В Україні протягом аналізованих років найменшу частку зайнятих становлять особи віком 60—70 років (9%). У 2010 р. у даному регіоні особи віком 60—70 років зайняті, тоді як у 2005 р. їх було 7%.

Реформування аграрного сектора економіки не розв'язує належним чином проблему зайнятості населення. На сільських територіях регіону у перспективі найбільш прогресивним вбачається розвиток великих форм господарювання, які повинні забезпечити суспільно необхідний рівень продуктивності праці та ефективність використання трудового потенціалу у сільськогосподарському виробництві. Як показує практика, вказані форми господарювання ефективно використання трудового потенціалу на жаль не забезпечують.

Новостворені аграрні формування не лише не можуть працевлаштувати усіх членів реформованих КСП, але й стрімко скорочують штатний персонал. У результаті занепаду виробництва, ліквідації та реорганізації багатьох господарств, скорочення штатів, низької і нерегулярно виплачуваної заробітної плати відбулося значне скорочення чисельності зайнятих у сільськогосподарських підприємствах. В 2010 році, порівняно з 2005 р., в Тернопільській області зменшилася чисельність працівників, вивільнених із сільськогосподарських підприємств, відповідно 806 і 59 осіб. Сучасна структура зайнятості населення у сільськогосподарських підприємствах за формами власності сформована так: із загальної кількості зайнятих 99,6% припадає на недержавний сектор господарювання і лише 0,3% — на державний. Основними із факторів, які дещо стримують вивільнення працівників сільськогосподарських підприємств, можна вважати низький рівень кваліфікації тих,

хто залишився на селі, й те, що в сільській місцевості, крім сільськогосподарського, здебільшого немає інших суб'єктів господарювання, які б могли запропонувати роботу.

Практика показує, що особисті господарства існують в таких масштабах, в яких проявляються реальні потреби й інтереси селянської сім'ї у самовідтворенні. Головна економічна мета особистих господарств населення — забезпечити своїм членам гарантований рівень добробуту, максимально наближений до соціального стандарту. Доходи членів особистих господарств населення в багатьох випадках перевищують заробітну плату працівників великих сільськогосподарських підприємств. Розвиток самозайнятості сільського населення через перетворення особистих господарств зі споживчого типу в товарний є одним із шляхів вирішення проблеми сільського безробіття. Цьому сприяє те, що в більшості сільських жителів є продуктивна худоба, мінімально необхідна господарська інфраструктура й навички ефективного ведення тваринництва рослинництва. У період реформування саме ця категорія господарств зазнала найменше руйнівних перетворюючих процесів при веденні господарської діяльності. Більше того, вони розширили площі земельних угідь, дещо зменшили обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, однак забезпечили значною мірою продовольчу безпеку країни. Окрім того, особисте господарство ведуть практично усі сільські сім'ї, незалежно від характеру постійної зайнятості їх працездатних членів.

Отже, із загостренням ситуації в аграрній сфері зазначений сектор впродовж тривалого часу акумулює все більше сільського економічно активного населення, тим самим виконуючи роль буфера. По-перше, господарства даного типу забезпечують родину і деяку частину сільських жителів продовольством; по-друге, у результаті реалізації виробленої продукції формується хоча б мінімальний бюджет сільських сімей, які часто залишаються без інших джерел існування. Дослідження діяльності господарств населення дає можливість стверджувати, що їхній розвиток характеризується більш менш стабільністю. Показники їх функціонування на прикладі Тернопільської області приведені в табл. 2.

Таблиця 2. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства в Тернопільській області, %

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Зміна (±) 2010р. до 2007 р.
Продукція сільського господарства	69,4	62,9	63,8	64,5	-4,9
Продукція рослинництва	59,5	51,6	53,5	54,8	-4,7
Зернові культури	31,3	24,0	23,6	24,8	-6,7
Цукрові буряки (фабричні)	20,9	16,5	10,2	13,0	- 7,9
Картопля	96,2	96,0	94,6	93,2	-3,0
Овочі	91,7	85,3	94,3	92,3	+0,6
Плоди і ягоди	90,8	95,9	79,9	92,4	+1,6
Продукція тваринництва	85,7	84,7	83,8	81,3	- 4,4
М'ясо (у забійній вазі)	80,0	80,3	92,1	78,7	- 1,3
Молоко	93,1	93,4	93,3	91,7	- 1,4
Яйця	68,2	67,7	70,7	68,0	-0,2

Аналізуючи дані таблиці, видно, що всі інші господарські формування у 2010 р. виробляли всього 30,6% валової сільськогосподарської продукції. З цього можна зробити висновок, що саме ці господарські утворення, практично без підтримки держави, забезпечили збереження сільськогосподарського виробництва у даному регіоні, а отже, і самого села.

Зниження обсягів і ефективності агропромислового виробництва сільськогосподарських підприємств, інституційні зміни, що не супроводжуються розширенням сфери прикладання праці, згортання робочих місць негативно вплинули на стан ринку праці та соціально-інфраструктурне забезпечення сільського населення.

Сільські жителі практично не мають навіть елементарних умов життєдіяльності. Відсутність інвестицій у розвиток сільської інфраструктури і житлове будівництво позбавляє сільських жителів елементарних благ цивілізації — газу, електроенергії, водозабезпечення, комунальних послуг, транспортного сполучення, засобів зв'язку. Більше третини сільських населених пунктів не мають зупинок громадського автотранспорту, доріг з твердим покриттям. Наростають відмінності між містом і селом в умовах праці, побуту, якості життя.

Незайнятість значної чисельності сільського населення, особливо чоловіків, призводить до деградації робочої сили та відповідного морального стану в сільських громадах і сім'ях. За оцінкою спеціалістів, зростання безробіття лише на 1% спричиняє зростання смертності населення на 2%, збільшення самогубств — на 4,1%, вбивств — на 5,7%. Протягом чотирьох останніх років чисельність мешканців села, зареєстрованих у центрах зайнятості, перевищує чисельність міських жителів зі статусом безробітного.

Основна причина такої ситуації полягає в тому, що в ході аграрної реформи не приділено належної уваги соціальним проблемам села. Було детально опрацьовано, як і куди передати земельні та майнові паї, але при цьому практично не приймалась до уваги система заходів щодо запобігання безробіттю у селі. Згідно з статистичними даними, селяни більшу частину земельних і майнових паїв передали в оренду новоствореним агроформуванням. Питання зайнятості селян-орендодавців залишилось невирішеним. У процесі зміни форм власності та господарювання трудові відносини відокремились від відносин власності. Власники паїв у більшості випадків не стали засновниками новостворених сільськогосподарських підприємств, тому працевлаштування їм не гарантоване, а є можливість працювати в них лише за наймом та при наявності вакансій.

Більшість випускників, які не отримали направлення на роботу, звертаються до служби зайнятості. Випускники шкіл виходять на ринок праці без необхідних навичок, а роботодавці ухиляються від виконання додаткових вимог чинного законодавства стосовно їхньої праці та виробничого навчання. Перешкодою для працевлаштування молоді стають відсутність практичного досвіду роботи за фахом, недоліки професійної орієнтації, невдало обрана спеціальність, можливо, також високі вимоги до умов і змісту праці. Отже, село опинилося у складних умовах, зокрема щодо перспективи забезпечення зайнятості сільського населення.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Стратегія зайнятості населення в Україні має бути узгоджена з подальшим розвитком і розширенням активних заходів із запобігання безробіттю та збільшенням на них витрат із фонду сприяння зайнятості населення з урахуванням стану ринку праці. Щодо розміру допомоги у зв'язку з безробіттям, то рекомендаціями МОП передбачено, що вона має становити 60% середньої заробітної плати. Враховуючи дуже низький рівень середньої заробітної плати в Україні, можна стверджувати, що розмір допомоги у зв'язку з безробіттям не може бути меншим за 50% середньої заробітної плати. Нижчий рівень її не забезпечуватиме мінімальних фізіологічних потреб людини. Однак доцільним буде обмеження терміну надання допомоги і розробка механізмів для працевлаштування безробітного. Середньомісячний рівень оплати праці в сільськогосподарських підприємствах Тернопільської об-

ласті є одних із найнижчих серед підприємств інших галузей економіки, а її зростання протягом п'яти років зумовлене виключно підвищенням законодавчо встановленого мінімального розміру заробітної плати, навколо якого вона коливається. Здійснюючи державну активну політику зайнятості у сільській місцевості, органи державної влади не повинні обмежуватись тільки заходами щодо сприяння у працевлаштуванні безробітних, оскільки, найбільш незахищеним є сьогодні сільське населення, котре перебуває у стані вимушеної неповної зайнятості. А тому алгоритм реалізації цілей регіональної політики щодо забезпечення зайнятості сільського населення повинен передбачати наступні кроки: 1) ріст виробничо-економічних потужностей територій; 2) створення адекватного ринковим відносинам мотиваційного механізму реалізації населенням свого інтелектуального потенціалу; 3) залучення інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури села та зростання рівня економічної активності; 4) забезпечення формування політики доходів, спрямованої на створення необхідних умов для відтворення робочої сили та реального зростання платоспроможного попиту населення; 5) зниження негативного впливу навколишнього природного середовища; 6) центральне місце в політиці сільського розвитку має посісти низка послідовних заходів держави, органів місцевого самоврядування, бізнесових структур зі створення продуктивної зайнятості сільського населення, яке є природною основою формування трудового потенціалу, передусім для аграрного сектора.

Література:

1. Величко О.В. Організаційно-економічні передумови ефективного використання трудових ресурсів сільських територій / О.В. Величко // Науковий вісник Національного аграрного університету. — К., 2008. — Вип. 124. — С. 224—229.

2. Лібанова Е. Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. / Е. Лібанова, О. Палій. — К., 2004. — 491 с.

3. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2010 рік. Тернопіль, 2011. Головне управління статистики у Тернопільській області. — 463 с.

4. Соціально-трудова потенціал українського села. Стан, проблеми, шляхи вирішення / [Ю.Ф. Мельник, Б.К. Супіханов, Ю.Я. Лузан та ін.]. — К.: НДІ "Укргропромпродуктивність", 2007. — 352 с.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2011 р.